

TREĆA »VJEROISPOVIJEST« U ZAPADNOJ EUROPI. KRŠĆANI I NJIHOVI NERELIGIOZNI SUSJEDI U ISTOČNOJ NJEMAČKOJ

EBERHARD TIEFENSEE

Damaschkestr. 24
D-99096 Erfurt

Primljeno: 6. 4. 2002.
Izlaganje na znanstvenom skupu
UDK 211.5(430.2)

Sažetak

Uz katolike i protestante u Njemačkoj postoji skupina ljudi koji zbog svojih posebnih karakteristika mogu biti nazvani »trećom religijom«, iako je zapravo riječ o onima koji ne vjeruju. Ta je skupina brojčano vrlo značajna, posebice u Istočnoj Njemačkoj, te na razne načine djeluje poput pučke religije u katoličkim i protestantskim područjima. Autor opisuje konkretnu tamošnju situaciju te podsjeća na neke crte vodilje koje valja slijediti u takvoj situaciji, a to znači: nikako ne podcjenjivati ponor koji postoji između propovijedanja Crkve i nekršćanskih primatelja; druge ne omalovažavati; pojasniti ciljeve. U svakom slučaju, drži autor, današnja Istočna Njemačka jest istinska misijska zemlja. Međutim, za razliku od klasičnih misijskih područja, ovdje se navjestitelji evanđelja ne susreću s drugim religijama, nego s duboko ukorijenjenim nereligioznim etosom.

Ključne riječi: religioznost, nereligioznost, navještaj vjere u Istočnoj Njemačkoj, kršćani i nereligiozni susjedi

Među autohtonim stanovništvom u Njemačkoj i u Zapadnoj Europi (dakle, isključivši useljenike), uz katolicizam i protestantizam pojavljuje se i treća »vjeroispovijest«: oni koji su »bez vjeroispovijesti«. U Istočnoj Njemačkoj je to najbrojnija (vjero)ispovijest. Tu ona predstavlja vid koji se može usporediti s onime što pučke religije predstavljaju u katoličkim ili protestantskim krajevima. Prema tome, može se reći da je Istočna Njemačka toliko nereligiozna koliko su Bavarska ili Poljska katoličke.

Zamislimo pokušaj tumačenja te iza-zovne tvrdnje. Pretpostavimo da muslimani dođu u neko bavarsko selo kako bi propagirali islam. Kako će reagirati tamošnje domaće stanovništvo? U normalnoj si-

tuaciji, prijateljskim odbijanjem koje ne suprotstavlja temeljne tvrdnje misionarskim naporima. Jednostavnim odgovorom: »Ovdje smo svi oduvijek katolici« oni će ih odbiti kao da su naišli na kakav elastični zid. No kad bi ti isti muslimani došli u neko selo u Brandenbourgu (tj. u pokrajini koja okružuje Berlin), njihovo bi djelovanje nesumnjivo naišlo na slične reakcije, ali bi tumačenje bilo drugačije: »Ovdje smo svi oduvijek...« – ovdje zastajkujem, jer ne znam što bi oni nakon toga rekli: »... ateisti«? ili »... bez religije«?

Ova nesigurnost ima važnu pastoralnu posljedicu. Za tu skupinu ljudi, zasad s kršćanskog stajališta – a bez sumnje i sa stajališta onih koji se takvima smatraju, postoji samo negativan naziv: »nereligioz-

ni«, »bez vjeroispovijesti«, »religiozno neorganizirani«, »ateisti«. Uporaba negacije takve vrste uključuje težnju ka podcjenjivanju druge strane. Kršćani bi se međutim trebali čuvati omalovažavanja ljudi ne žele li riskirati rušenje svih vrsta veza s tom skupinom. Zbog soterioloških razloga, naziv »bez Boga« trebao bi se strogo izbjegavati.

Izraz »ateist« ima s druge strane dogmatsko obilježje snažno povezano s pitanjem Božje opstojnosti, koje se ovdje ne postavlja. Ponajviše u odnosu na društveno okruženje devetnaestoga stoljeća, ideja »ateizma« može se pridružiti ideji »katolicizma« i »protestantizma«. U međuvremenu je bezimena pojava postala vjeroispovijest, poput katoličke i protestantske vjeroispovijesti, koje su dosad na više ili manje točan način obilježavale kartu Njemačke. Izraz »vjeroispovijest« (konfesija) ovdje treba shvatiti kao sociokulturološki pojam, a manje u smislu neke odluke egzistencijalne vjere te se može promišljati (*fides qua*) više u odnosu na određene vjerske tvrdnje (*fides quae*) negoli u smislu načela *cuius regio, eius religio* koje se učvrstilo u Njemačkoj nakon tridesetogodišnjeg rata. Takvo viđenje stvari uključuje tvrdnju kako je, unatoč modernoj pokretljivosti na obiteljskoj, pokrajinskoj, a sada i međukontinentalnoj razini, danas kao i jučer odgovarajuće »vjeroispovijesno« podrijetlo ono koje prevladava kod većeg dijela Nijemaca s obzirom na poimanje života, tj. s obzirom na svakodnevnu očiglednost – pa makar i u obliku nijekanja toga podrijetla.

Promotrimo li stvari u tom svjetlu, sastav njemačkoga pučanstva uključuje, najkasnije nakon ponovnog ujedinjenja, jednu »vjeroispovijest« više, koja se pridodaje već dobro poznatoj katoličkoj i protestantskoj vjeroispovijesti. (Uključimo li u to razmatranje i stanovnike koji nemaju njemačko državljanstvo, tome se priključuje i islam.)

Ta *religija* na odlučujući način obilježava njemački Istok o kojemu sada želimo govoriti. Pokušat ću opisati situaciju, a nakon toga ću ukazati na moguće oblike ponašanja u takvim okolnostima.

SITUACIJA

Na pitanje kako bi opisao posebnu situaciju Protestantske crkve u Istočnoj Njemačkoj nakon »zaokreta« ponovnog ujedinjenja, branitelj građanskih prava i sociolog religije Ehrhart Neubert je odgovorio spominjući »Crkveni Supergau«. Gau u njemačkom jeziku označava pojam iz nuklearne industrije i odnosi se na »najveću moguću nesreću«, tj. na havariju kao što je ona u Čornobiy. U ovom slučaju nije međutim riječ o eksploziji nego o imploziji (usp. sl. 1, str. 144):

- prema popisu iz 1946. god. 82% stanovništva izjašnjava se protestantima, a 12 % katolicima;
- 1964. god. (unatoč zatvorenosti zapadne granice i nedostatku zaštite podataka o privatnom životu), 60% još izjavljuje da su protestanti, a 8% da su katolici;
- 1990. god., prema rezultatima jednog istraživanja, nema više od 25-30% onih koji se smatraju protestantima i 3-5% onih koji izjavljuju da su katolici.

Broj osoba bez vjeroispovijesti se prema tomu više nego udvostručio u relativno kratkom vremenu, od 5,5% u 1946. na 67% u 1990. Opis te pojave kao »Supergau« (velika nesreća) nije pretjerivanje budući da je ovdje riječ o prosjecima: u gradovima o kojima je riječ kršćani dviju vjeroispovijesti danas predstavljaju manjinu koja je statistički gledano na razini sekte.

Za sociologe religije i teologe najveća je zagonetka činjenica što, unatoč društve-

nim i radikalnim biografskim promjenama koje su uslijedile nakon promjene režima 1989. godine, u Istočnoj Njemačkoj nije došlo do promjene vjeroispovjesne mape, a ona nije ni na vidiku, barem ne u kratkom roku. Ni s obzirom na potražnju (potreba za religijom) ni s obzirom na ponudu (tj. poradi pojave novih religijskih zajednica), nije se nakon 1989. dogodilo ništa bitno. Zbog vremenskog ograničenja, ovdje ću se manje baviti uzrocima, a više opisom situacije.

Vrednovanje, a još više preoblikovanje, situacije nije moguće ako se ona ne shvati. Ovdje se međutim javljaju prepreke koje su više od onoga što se općenito pretpostavlja. Erfurtski biskup Hugo Aufderbeck, koji je preminuo 1980, već je početkom šezdesetih godina u jednom spisu, koji je objavio pod pseudonimom, zaklinjao svećenike, polazeći od Chestertonovih riječi, da jasno preispitaju svoje vjernike jer to je uvjet svakog pastora: što moram znati kako bih Karla naučio latinski? Odgovor nije, kao što bi netko mogao očekivati, da moram znati latinski, nego da moram poznavati Karla – to je Chestertonovo mišljenje, koje dijeli i Hugo Aufderbeck (istina je, nisam mogao provjeriti Chestertonov citat). Onaj tko je očekivao da će izvršiti fenomenološko istraživanje u širokom smislu riječi razočaran je. Aufderbeck namime nakon toga sučeljava sliku čovjeka i teoriju marksističko-lenjinističkog društva. To sučeljavanje bilo je, istina, također nužno; jedan od značajnih rezultata institucije u kojoj radim, Teološkog fakulteta u Erfurtu, jest da temeljna kritika marksističko-lenjinističke antropologije među katolicima ujesen 1989. nije ostavljala nikakvu nadu u poboljšanje socijalizma. Nakon što je 1989. marksizam-lenjinizam, kojim smo se prije bavili, prestao postojati, pojavio se, iza oblaka ništavila ideoloških

zadjevica, »Karl«, prosječni građanin Istočne Njemačke, biće nepoznato teološkim i pastoralnim očima (prema kojima su uvjereni marksisti Istočne Njemačke biti tek manjina). Ali kako je mogao biti nepoznat onaj koji je tijekom desetljeća bio susjed i kolega na poslu?

Živeći u situaciji dijaspore, Katolička crkva u DDR-u (Njemačkoj Demokratskoj Republici) razvila je mentalitet opkoljenosti u svojoj tvrđavi. Uvjetovani društvenom situacijom, aktivni kršćani organizirali su se i naširoko angažirali u okviru Crkve, povlačeći se iz svakidašnjeg života radije nego da se u nj integriraju. Tek se nakon revolucije 1989. dogodila bitna promjena koja nije prošla bez problema za župe, posebice stoga što su brojni aktivni kršćani prešli u općinsku politiku. Posljedica svega toga bila je da, izuzmemo li poneku socijalnu službu, unutar Crkve nije bilo nekoga tko bi se mogao usporediti s liječnikom ili učiteljem koji su po svom zvanju u kontaktu sa svima i sa svakim pojedinačno. Još i danas profesionalni članovi Crkve moraju priznati da imaju relativno ograničen izravni kontakt s krugom i sa skupinama osoba koje su strane Crkvi (ovdje ne činim nikakvu iznimku) – ali mnogi i ne primjećuju taj nedostatak. Različite vjeroispovijesti su, barem u Crkvi u Istočnoj Njemačkoj, i to unatoč snažnoj izmiješanosti mjesta stanovanja i životnog okruženja (nema nijednoga kraja koji bi s obzirom na vjeroispovijest bio zatvoren), vrlo jasno odijeljene, barem što se tiče kršćana i nekršćana. Među onima koji nisu obaviješteni o toj problematici premalo je onih koji unutar kruga svojih poznanika imaju predstavnike druge skupine. Tako za kršćane *homo areligiosus* ostaje nepoznato biće o kojemu prigodice govore kao što govore o hinduistima ili muslimanima, s kojima nemaju izravnih dodira – a to vrijedi isto tako

i u drugom smislu, jer nekršćani imaju vrlo nejasne predodžbe o kršćanima i o njihovom crkvenom životu.

Stoga vas molim da budete strpljivi ako se mnogo od onoga što ovdje spominjem u vezi s istočnonjemačkim mentalitetom očituje kao hipoteza i kao vrlo spekulativno razmišljanje te na kraju postaje ponešto shematično.

Opis odsutnosti vjeroispovijesti započinjem usporedbom Zapada i Istoka (usp. sliku 2, str. 144. Postoje već ogromne razlike u navedenim brojkama. Kod treće »vjeroispovijesti« za 1993. nalazimo sljedeće podatke: protestantima se izjašnjava 45% stanovnika na Zapadu i 25% na Istoku, dok se katolicima izjašnjava 40% stanovništva na Zapadu, a na Istoku ih je 4%; bez religije se na Zapadu izjašnjava 13%, a na Istoku 70%. Među mladim odraslima, prema njihovim vlastitim izjavama, u Boga vjeruje samo još 20% na Istoku, dok ih je na Zapadu 59%; 69% ispitanika na Istoku kaže da ne vjeruje u Boga, naprama samo 18% na Zapadu. Bez religioznih informacija u obitelji, na Istoku je raslo 49% ispitanika, a na Zapadu 29%.

Više nego uspoređivanje brojki važan je međutim jedan drugi element, a to je činjenica da se udaljenost u odnosu na dvije velike Crkve prikazuje različito na Zapadu i na Istoku. U daljnjem tekstu shematski ću i u glavnim crtama prikazati tu situaciju. Razlika u onome što se odnosi na osobe koje su daleko od Crkve može se definirati – govoreći izrazima koji izazivaju određeni dojam – kao suprotnost između emancipiranog religioznog pluralizma na Zapadu i ateističkog okruženja na Istoku.

• Udaljavanje od Crkvi u Zapadnoj Njemačkoj shvaća se naravno kao rezultat nove emancipacije: mnogi od onih koji su se udaljili od Crkvi odvojili su se u kontekstu oslobođenja od obitelji. Ako se traže

uzroci, često se upućuje na represivne vidove religiozne socijalizacije; oni su našli svoj klasični izričaj u naslovu knjige Tilmana Mosera *Trovanje Bogom*. Užasan finansijski rezultat ili negativno predstavljanje službenih izjava u medijima često su bili posljednji čin odvajanja od Crkve. Udaljavanje od Crkve ne vodi nužno prema nereligioznosti: to pokazuje važna skupina onih koji se nastavljaju deklarirati vjernicima u Boga ili čak i kršćanima. U određenim slučajevima u pitanju je konfesionalno kolebljiva religioznost koja se poslužuje na tržištu religija (»patchwork« religioznost); misleći na svoju vlastitu djecu, mnogi roditelji kasnije iznova traže kontakt s jednom od Crkvi.

• Na Istoku je situacija potpuno drugačija. Korak prema utiranju vlastitoga samostalnog puta, koji je u određenom smislu i neprilagođen, ne vodi nužno izvan Crkve, nego ponekad čak u Crkvu. Otpor prema životnim opredjeljenjima koja su prevladavala u tom okruženju – koja je bilo teže prakticirati u selima i u malim gradovima negoli u anonimnosti velikoga grada – bio je činjenica za brojne članove pokreta građana, koji su sada postali nositelji javnih uloga i koji su članovi crkvene zajednice ili su u najmanju ruku blizu Crkvi. Naprotiv, udaljenost od Crkve i njezine poruke nije općenito svjesno učinjen čin, nego posljedica uključivanja bez pitanja u životno okruženje. Stoga i razlozi u korist takvog udaljavanja češće tvore klišeje koji su preuzeti iz drugog izvora, jer iskustva koja je netko doživio o Crkvi često potječu iz više generacija i ne igraju više gotovo nikakvu ulogu. Pa ipak, usporedo s tim razmišljanjima, ne može se, naravno, izgubiti iz vida, na Istoku također, pučko crkveno okruženje koje se održalo u malom ili se ponovno uspostavilo, okruženje u kojem se pripadnost određenoj vjeroispovijesti

prenosi unutar obitelji i koje se u zapadnom dijelu Njemačke također prirodno učvršćuje unutar ateističkih okruženja u kojima živi treća generacija onih koji više ne poznaju religioznu pripadnost.

Činjenica da dio pučanstva ne navodi nikakvu religiju kao svoju susreće se i u drugim dijelovima Zapadne Europe; posebice u velikim gradovima koji se sve više oblikuju kao areligiozni »otoci«. Međutim, socioreligijsko istraživanje koje su 1993. diljem Europe (uključujući Sjedinjene Američke Države i Kanadu) proveli Zulehner i Denz (usp. prikaz br. 3), pokazuje da slučaj Zapadne Njemačke nije posebno upadljiv. Na toj se ljestvici Poljska nalazi na prvome mjestu, ispred Irske i Sjeverne Irske; Zapadna Njemačka na devetnaestome mjestu, iza Slovačke, Mađarske, Litve i Slovenije, a Istočna je Njemačka na trećem mjestu odozdo, ispred Švedske i Češke. Može se diskutirati o pojedinostima tog rasporeda, ali se bez sumnje nameću dvije tvrdnje:

- među socijalističkim zemljama najviše su dekonfessionalizirane one u kojima nema ni pravoslavne ni katoličke vjere;
- nekadašnja DDR (Njemačka Demokratska Republika), s prosječno 70% pučanstva bez vjeroispovijesti na području većem od 100.000 km² uključujući i gradove i sela, jedinstven je slučaj na svijetu.

Ako Zapadna Europa predstavlja neku vrstu postradalog područja s gledišta Crkvi (P. L. Berger), Istočna je Njemačka u njegovom epicentru ili – ako bismo prihvatili jednu drugu sliku – ona je s obzirom na »Božju eklipsu« koju su već odavno predvidjeli Marx i Nietzsche, a na oštar način dijagnosticirao Martin Buber, područje apsolutnog zatamnjenja. Doista, ovdje valja nadodati važnu metodološku indiciju: razlika, koju se u sociologiji drži nuž-

nom, između pripadnosti Crkvi, pripadnosti kršćanstvu i religioznosti nema nikakvog smisla u Istočnoj Njemačkoj: ta se tri područja široko pokrivaju; varijanta »religija da, Crkva ne« više praktično ne postoji.

Odsutnost vjeroispovijesti, ili nereligioznost, koja je široko rasprostranjena, ima – to se moglo i očekivati – društvene i individualne učinke. U pozadini naših razmišljanja nalazi se naširoko proširena teza prema kojoj bi religija imala nezamjenjivo mjesto u nekom društvu – posebice u odnosu na oblikovanje njegove vrijednosne ljestvice – a čovjek bi bio neizlječivo religiozan, tako da u stvarnosti ne bi mogao postojati *homo areligiosus*. Tome suprotstavljam zapažanje iz Istočne Njemačke. Činjenica je da tamo društveni život funkcionira i bez religije te da razni pojedinci ne primjećuju značajan manjak uslijed odsutnosti religioznosti. U sljedećim odlomcima pokušat ću to detaljnije objasniti.

U prosudbi o drugom viđenju stvari valja se suzdržati od omalovažavajućih tvrdnji, što je – valja to pošteno priznati – teško poradi uobičajenog nijekanja (»nereligiozan«, »bez vjeroispovijesti«, »agnostik« itd.). Nadasve valja izbjegavati navođenje na misao da je u nereligioznom društvu posrijedi opadanje vrednota. Promotri li se politički program stranke koja je naslijedila nekadašnju državnu komunističku partiju, zatim razne »doktrine« *Humanističke udruge (Humanistischer Verband)* i sličnih organizacija, koje poimence osporavaju oblik slavlja inicijacije mladeži i mogle bi neizravno utjecati i na poučavanje etike ili na najave sklapanja braka, sve te sastavnice daju drugačiju sliku. Ovom je prilikom – istina – riječ o nepostojanoj ljestvici vrednota, koje su često smještene na mjesta njihovog ostvarivanja, ali se Istočni Nijemci ni u jednoj točki značajno ne razlikuju od stanovnika ostale Europe, što jasno poka-

zuje usporedno proučavanje na europskoj razini. Prema tim ispitivanjima, u razvrstavanju vrednota u istome se redu i na Istoku i na Zapadu nalaze obitelj i posao pred zabavom i prijateljima. Politika i zatim jedino religija dolaze na zadnje mjesto u čitavoj Njemačkoj. Jedina je razlika u tome što je, skupno uzevši, važnost koja se pridaje svakoj vrednoti uvijek nešto veća na Zapadu negoli u Istočnoj Njemačkoj, dok na Zapadu, suprotno onome što se događa na Istoku, zabava ima istu vrijednost kao i posao. Prihvaćanje razvoda braka veće je na Zapadu nego na Istoku Njemačke, a ne obratno. Istočni su Nijemci isto tako spremniji žrtvovati se za djecu. Zahtjev poslušnosti prema četvrtoj zapovijedi češći je na Istoku negoli na Zapadu Njemačke, ali se nekadašnja DDR ovdje smješta po prilici na razini Austrije, tako da se ne može govoriti o specifično autoritarnom odgoju djece. Što se tiče odbojnosti prema strancima, dva dijela Njemačke ne mogu poučavati jedan drugoga; pa ipak, temeljno nepovjerenje prema različitim već je u nekadašnjem DDR-u negoli u Zapadnoj Njemačkoj – a to je možda posljedica promjena iz 1989.

Ono što je naprotiv znatno veće, jest sklonost abortiranju kad dijete nije željeno; što se toga tiče, nekadašnji DDR je ravnopravna Francuskoj, koja zauzima glavno mjesto u Zapadnoj Europi. Situacija je slična što se tiče prihvaćanja seksualne slobode (na tom su području vodeće Istočna Njemačka i Španjolska). Jednako su tako poimanja o moralu u Istočnoj Njemačkoj očito manje vezana uz norme negoli u Zapadnoj Njemačkoj. Činjenica je, i prema mojim zapažanjima također, da se Istočni Nijemci jasnije od Zapadnih opredjeljuju za usvajanje pragmatičnog stava prema životu.

Nakon gubitka marksističko-lenjinističkog pogleda na svijet u Istočnoj Nje-

mačkoj s pravom se strahuje od praznine smisla i od krize usmjerenja, a s obzirom na određene misijske pothvate možda ih se i željelo. Sveukupno gledajući, to se nije ostvarilo. Danas istočnonjemačko društvo svakako traži u nekoj vrsti posthumnog identiteta DDR-a pojam samoga sebe, ali isto tako i na području vrednota kao i s obzirom na pitanja koja se odnose na smisao života, to se društvo pokazalo iznenađujuće postojano i otporno na krize – kao i zatvoreno u svojoj areligioznosti. Ono što dodaje prvo mjesto u tom kontekstu jest kultura blagdana razrađena tijekom desetljeća pomoću ideologije DDR-a: rođenje i obljetnice, blagdani Božića i Uskrsa, početak školske godine (usporediv s prvom pričešću) te uvođenje mladih (kao zamjena za potvrdu); ženidba i građanski pogreb postali su neosporavani obredi, koji se obično odvijaju u obiteljskom krugu, što ne isključuje stručnu pomoć – težnja koju se ne može ne zamijetiti i u crkvenom pučkom sakramentalnom pastoralu. Zašto bi ta blagdanska nereligiozna kultura trebala biti zamijenjena crkvenom kulturom blagdana, to je Istočnim Nijemcima teško shvatiti.

Ni »granične situacije« koje s empatijom spominje egzistencijalna teologija ne potiču na otvaranje prema sabranosti i religioznom obraćenju. Jedno istraživanje među gimnazijalcima Tiringije ukazalo je na sljedeće: među onima koji su najoptimističniji i društveno najtolerantniji s obzirom na svoj stav prema životu, razlikuju se dvije skupine: kršćani i odlučni ateisti. Prema tome, ono što je čini se važno, nije ono što netko vjeruje, nego činjenica da zna s kim vjeruje.

Nakon dvije diktature i povijesnog prekida koji je s njima povezan, Istočni Nijemci su općenito dovoljno izvježbani za prihvaćanje stvari onakvima kakve jesu, tj. za snalaženje i za »pronalaženje bilo kakvog

izlaza«. Kod njih se nije čekalo i ne čeka se na odgovor na dubinska pitanja koja upućuju na smisao života, niti u svakodnevnici niti u krajnjim situacijama – što uostalom za mnoge ljude i samo takvo pitanje čini suvišnim. Uostalom u Zapadnoj Europi općenito religija nije više predmet dosljedne odluke – suprotno pitanjima koja se odnose na izbor partnera (ženiti se ili ne), izbor karijere (studirati ili ne) ili vlasništva (uložiti novac ili ga trošiti). Isto tako u Istočnoj Njemačkoj pitanja koja upućuju na viđenje svijeta, u najvećem broju slučajeva, nisu predmet egzistencijalnog raspravljanja niti osobne odluke.

Zar se nedostaci koji su posljedica nereligioznosti ne osjećaju? Prvi nedostatak osjeća se u onome što se odnosi na europsku integraciju: činjenica da se nema osnovno znanje o povijesti kršćanstva i njegovim temeljnim sadržajima znakovito utječe na područje političke kulture. Svi oblici kontakta s umjetnošću i kulturom, kao i traganje za svojim pojedinačnim, a nadasve kolektivnim identitetom vezani su uz sposobnost da se vlastitu povijest održi u takvom stanju da ju se može pripovijedati kako bi se mogao potvrditi vlastiti ja, što u Europi nužno zahtijeva pribjegavanje kršćanskim korijenima. Odsutnost temeljnog poznavanja na tom području u Istočnoj Njemačkoj predstavlja velik nedostatak budući da je riječ o uspješnom sudjelovanju u raspravama suvremenoga društva. Nedostatak formacije na tom području osobito je velik i ne može se nego tek progresivno nadoknaditi: danas kao i jučer, u Istočnoj Njemačkoj nije neuobičajeno ostati ponešto zbunjen pred prizorom božićnih jaslca ili Raspetoga.

Max Weber je jednoga dana samoga sebe definirao kao onoga tko »se nimalo ne razumije u religioznu glazbu« te je to obilježje priznao kao manjak. Strogo uzevši,

većina Istočnih Nijemaca, osobito onih u dobi ispod četrdeset godina, svakako ne bi trebalo definirati kao one koji »se nimalo ne razumiju u religioznu glazbu« pa niti kao protureligiozne, nego kao nereligiozne u Weberovom smislu, tj. kao osobe koje nemaju nikakvo vlastito religiozno iskustvo niti ikakvu određenu osjetljivost u vezi s tim nedostatkom, zbog čega im čitavo to područje ostaje zatvorenim. Ako na području religije mnogi kršćani razvijaju određeni oblik religioznosti »druge ruke«, taj isti oblik religioznosti također nedostaje velikom broju nekršćana u Istočnoj Njemačkoj. Odlučujući razlog takve pojave koju bi aktivni kršćani teško mogli zamisliti mogao bi biti gubitak religioznog jezika. I nekršćani doživljavaju iskustvo slučajnosti i transcendencije. Ali osjećaji i doživljaji za koje nedostaju riječi događaju se relativno brzo i zaboravljaju se jer ih se ne može komunicirati ili nisu niti shvaćeni jer su neimenovani. Ono što djeca, a možda i adolescenti, mogu živjeti i shvatiti kroz duže se vrijeme gubi jer to ne mogu komunicirati te se u slučaju potrebe mora dozvati u svijet, tj. »izreći«, u teškim terapijama. Vrlo su rijetki oni koji uspijevaju razviti vlastiti jezik za izricanje svojih doživljaja i svojih iskustava na religioznom području, bilo da je riječ o slikama ili o metaforama, jer su ovdje potrebne žive tradicije na koje se čovjek može pozvati. Inače će nestati i pitanje obzorja koje to obuhvaća, obzorja koje je još bilo prisutno pri čuđenju i postavljanju pitanja ispunjenih dječjim »zašto« ili protestima adolescenata.

PASTORALNE POSLJEDICE

Istočna Njemačka je »misijska zemlja«. Pa ipak, prvi put u povijesti Crkve i na čitavome svijetu, kršćansko se propovijedanje ne susreće s drugim religijama, nego s pos-

tojanom nereligioznom sredinom. Ona je sve do danas visoko otporna na svakovrsne misionarske napore, a to vrijedi i za sekte. Što se tiče pitanja kako će se razvijati mladi, na to pitanje nema odgovora. Mnogi zapadnonjemački aktivisti, sigurni u sebe u prvim godinama promjene režima, razočarali su se nakon nekog vremena ili su se vratili pomireni sa situacijom. Većina članova Crkve usmjerava se prema održavanju aktualnog konfesionalnog razvoja i, posebice tamo gdje su dijaspore zajedno sa svojim župnim strukturama koje sliče obiteljskim ćelijama, teže očuvanju mentaliteta opkoljene tvrđave koja se dokazala u prošlosti što ipak ne isključuje javnu promjenu pojedinca. Ali zajednički gledano, to je kraljevstvo više ili manje skrivene zbunjenosti.

Zbunjenost ipak nije rezignacija, iako ponekad može tako izgledati. Kao što današnji susret dostatno pokazuje, svijest kršćana o dužnosti ne samo aktivnog promatranja stanja u kojemu vlada *status quo* nego i, ako je potrebno, mijenjanja takvoga stanja, daleko je od smrti. U odgovarajućim pothvatima – zvali se oni misije, evangelizacija ili ponovna evangelizacija – ipak valja pripaziti na sljedeće:

- ne podcijeniti procijep između propovijedanja Crkve i nekršćanskih naslovnika;
- suzdržati se od podcjenjivanja suprotne strane;
- pojasniti svoje ciljeve, ne skrivajući vlastitu slabost.

Za sve će to biti potrebno znatno strpljenje.

– Procijep između crkvenih propovjednika i nekršćanskih primatelja općenito je podcijenjen budući da – kao što smo to već istaknuli – dvije strane imaju ograničenu sposobnost da se postave jedna na mjesto druge. Na zamolbu prijatelja ne-

vjernika, Henri Nouwen – pisac rođen u Nizozemskoj, koji je predavao teologiju u Nizozemskoj i u Sjedinjenim Američkim Državama, prije nego što se pridružio zajednici Arka u Torontu – napisao je divnu knjigu, *Ti si ljubljeni čovjek. Živjeti religiozno u sekulariziranom svijetu*. No rezultat je, što je i sâm priznao, da je knjiga oduševila mnoge vjernike, ali nije postigla uspjeh kod onih kojima je prvenstveno bila namijenjena. Slična su i mnoga iskustva onih koji su se odlučno uključili u evangelizaciju u novim njemačkim pokrajinama ili onih koji se zadovoljavaju vođenjem skupina za pripremu na prvu pričest i na krizmu: ako tko što nauči, to je često jedino propovjednik osobno.

Uočivši masovnu pojavu vrste *homo areligiosus*, antropologija – koja čovjeka definira kao neizlječivo religioznoga – nalazi se u teškom iskušenju te je u napasti da izbjegava taj izazov terminološkom manipulacijom. Dok se u Zapadnoj Njemačkoj općenito smatra uvredom kad se za koga kaže da je bez religije ili kad se jednostavno osporava njegova pripadnost kršćanstvu, Istočni će Nijemac prosvjedovati ako se, s obzirom na njegovo sudjelovanje u manifestacijama u svibnju 1989. ili zbog njegova današnjeg posjeta trgovačkim centrima nedjeljom, spomene kako je kod njega riječ o nekoj vrsti religioznosti. Taj pojam religioznosti bez prihvaćanja postojanja jednog ili više božanskih bića (pojam koji se, na kraju krajeva, nadovezuje na Schleiermachera u njegovom prvom razdoblju) jest heuristička konstrukcija koju se možda može upotrijebiti na seminarima religijske sociologije, ali koja, zbog svoje neučinkovitosti, slabo doprinosi shvaćanju istočno-njemačke situacije. Važno je povući što je moguće jasniju crtu razdvajanja između zamjenskih religija i zamjene religije. Opijenost potrošnjom i pohađanje rock kon-

cerata nije nešto religiozno: to je, u najboljem slučaju, zamjena za religiju – isto kao što i slušanje CD-a kod kuće ne predstavlja koncertnu večer, nego tek zamjenu za koncert. O zamjeni za religiju govori se kad nema kategorije odnosa prema transcendentno drugome, tj. objave i molitve. (Ovdje ćemo izostaviti specijalni slučaj što ga predstavlja budizam, jer mu nije mjesto unutar ovoga razmišljanja.) Ako najmanje 50% Istočnih Nijemaca, prema njihovim vlastitim izjavama, ne vjeruje u neko više biće niti moli u situaciji žalosti, onda su oni nereligiozni.

– Nadam se da sam dovoljno jasno pokazao kako se u prosudbama o drugoj strani valja uzdržati od stava nepoštivanja koji se neprekidno nameće poradi općenito negativnih oznaka druge »vjeroispovijesti«. Posebice pak do danas nije potvrđena teza prema kojoj bi gubitak vrednota bio usporediv s nestankom religioznosti. Ideja kako će možda, u duljem vremenskom razdoblju, doći do takvog pada, kad nestane ostataka kršćanstva i kad nestane društvenog morala koji je nastao tijekom četrdeset godina diktature, do danas je tek pusta prognoza.

Možemo se pitati što se želi postići s tom tezom o gubitku vrednota koju je empirijski teško podržati. Ona bez sumnje služi prije svega da se istakne vlastita vrijednost i da se izbjegne kritičko razmišljanje o vlastitoj nemoći: to je dobro poznata priča o trunu i gredi. Međutim, gledano iz tog kuta, ta teza opterećuje sve napore koji idu za tim da na druge prenesu vlastita usmjerenja o smislu života i vlastito poimanje vrednota: više ili manje suptilno obezvjeđivanje određenoga svijeta (u ovom slučaju, nekadašnjega socijalističkog svijeta) i njegovih ostvarenja, kao i čovjeka koji u njemu živi i kojega se omalovažava, što u duljem vremenskom razdoblju vodi k rušenju svih mostova koji su nužni za komunikaciju (što dovoljno pokazuje sukob izme-

đu »Istočnjaka« i »Zapadnjaka«). To može biti odlučujući čimbenik modernog otuđenja koji neprekidno udaljava određene dijelove pučanstva Europe od Crkve i od njezinog propovijedanja.

Činjenica da se ateisti i kršćani, ispod praga religioznih vrednota, razlikuju manje nego što se vjerovalo (ili pak i nadalje) zahtijeva novo razmišljanje o ulozi religije u modernom društvu. Po mom mišljenju, njezina je uloga prije svega u gledanju otvorenih očiju na dimeziju stvarnosti kojom netko ne može raspolagati – nevažno je, u prvi čas, koje pozitivne ili negativne posljedice će proizaći za pojedinačni, društveni, a i za crkveni život. Drugim riječima, religija treba spriječiti učinak tunela percepcije, što je gotovo neizbježno u modernom doba koje se sve više ubrzava i koje uništava naše snage, te nastaviti raspravljati o onome što se može izraziti te je prema tome općenito blizu. Ako kršćanska vjera, Crkva i teologija moraju odigrati uobičajenu društvenu ulogu (stabilizacija svijesti vrednota, ovladavanje neizvjesnošću itd.), tada je upravo ta uloga ono što se ne može postaviti za cilj; ovdje valja pomno razlikovati nakanu i učinak.

– Što želi i što može Crkva, takva kakva jest, u nereligioznom okruženju? Ponovna evangelizacija Europe, tj. čitavog kontinenta, o kojoj mnogi govore, određeno je viđenje, ali nije projekt, i nadam se da neće ostati iluzija koju sebi netko stvara, jer ako dobro razmislimo, ona je, po ljudskim mjerilima, izvan dohvata aktualnih snaga europskih Crkvi. Nakon srednjega vijeka poduzet je sličan pothvat s obzirom na sveukupne civilizacije i uspio je samo s relativno nerazvijenijim i već »zaraženim« kandidatima; kada je riječ o židovstvu, islamu i razvijenim azijskim kulturama, crkvene snage nisu nikad bile dovoljne. Bojim se da se pomoću takvog global-

nog projekta Crkva ponovno ne zakoči u položaju koji će je u konačnici dovesti u beznade ili u agresivno nestrpljenje. Možda bismo bolje učinili, kada je riječ o trećoj »vjeroispovijesti«, onima koji su bez vjeroispovijesti, da pokušamo neku vrstu »ekumenskog koraka«.

Doista, nereligiozni ljudi nisu »bez Boga«, jer nitko nije izdvojen iz Božjeg sveopćeg nauma spasenja. Ali, prije svega dolazi Bog, a zatim dolazi misionar (latinskoamerička poslovica). U svakom slučaju u vezi s time važna je posebno strpljiva i snažna pažnja, slobodna od svake razdraženosti, kako bi se »na drugoj strani« pronašli tragovi Božjeg djelovanja i kako bi ih se slijedilo. Drama će se bez sumnje odvijati prema poznatom odlomku Saint-Exupéryjeva *Malog princa*: »Valja biti vrlo strpljiv... Ja ću te gledati krajičkom oka, a ti nećeš progovarati.« Je li moguć pastoral takvoga stila, »krajičkom oka«? Bez sumnje valja prije svega odlučiti je li riječ o evangelizaciji kako bi se unovačili novi članovi, kako bi se nametnula načela, ili je riječ o prenošenju Božje ljubavi ljudima, o djelovanju koje se međusobno ne isključuje, ali nikako nije jedno te isto. »Jer ljudi će tim više ući u unutarnje područje Crkve budu li više čuli kako ih kršćani i Crkve posjećuju bez unaprijed smišljenih namjera (u odnosu na vlastite institucije iz kojih potječu) te im žele dobro u većem stupnju, čak i posebice ako se ne integiraju« (Otmар Fuchs). Crkva prema tome ne smije popustiti napasti da u odlučujućem trenutku zapovijedi »povlačenje i vlastito osiguranje«, nego mora naprotiv biti spremna, u slučaju potrebe, i samu sebe izložiti opasnosti iz ljubavi prema ljudima, u smislu »postojanja za« koje je karakteristično za Isusa.

Ili pak, rečeno pomalo metaforički, potaknuvši svoj izazov do paradoksa: istoč-

nonjemačka situacija zahtijeva od pastora la raspoloživost rizika usporedivog s rizikom u koji se u dobro poznatoj prisposobi upušta otac koji žuri ususret izgubljenom sinu, dok bi mu stariji sin savjetovao neka radije ostane sjediti kako ne bi izložio opasnosti moral svojih slugu. To znači da se Crkva, u slučaju potrebe, treba iskrcati sa svojim načelima morala i razmišljanja (ali ih ne odbaciti) kako bi spasila ono što se spasiti može. Onaj kome cijena izgleda prevelika, upućen je na sv. Pavla koji ističe, svom željenom svečanošću, da bi on »htio biti proklet, odvojen od Krista, za braću svoju, sunarodnjake po tijelu« (Rim 9,3). Valja priznati da smo svi mi još jako udaljeni od tog predanja koje i vlastitu dušu dovodi u pitanje.

Izabrana literatura:

Tekst ovog predavanja sadrži teze koje sam opširno obradio u:

E. TIEFENSEE, »*Religiös unmusikalisches?* – *Ostdeutsche Mentalität zwischen Agnostizismus und flotierender Religiosität*, u: J. WANKE (ur.), *Wiedervereinigte Seelsorge – Die Herausforderung der katholischen Kirche in Deutschland*, Benno Verlag, Leipzig 2000, str. 24-53 (tu se može naći i šira literatura).

Vidi također:

NEUBERT, E., »*Gründlich ausgetrieben*«. *Eine Studie zum Profil und zur psychosozialen, kulturellen und religiösen Situation von Konfessionslosigkeit in Ostdeutschland und den Voraussetzungen kirchlicher Arbeit (Mission)*, Begegnungen 13, Berlin 1996.

POLLACK, D. – G. PICKEL (ur.), *Religiöser und kirchlicher Wandel in Ostdeutschland 1989-1999*, Veröffentlichungen der Sektion »Religionssoziologie« der Deutschen Gesellschaft für Soziologie 3, Opladen 2000.

TOMKA, M. – P. M. ZULEHNER, *Religion in den Reformländern Ost(Mittel)Europas*, Ostfildern 1999.

ZULEHNER, P. M. – H. DENZ, *Wie Europa lebt und glaubt*. Europäische Wertestudie, Düsseldorf 1993.

Slika 1: *Razvoj vjeroispovijesti u Sovjetskoj okupacijskoj zoni i u DDR-u (popisi iz 1946. i 1964, izvještaj iz 1994)*

	bez	protestanti	katolici
Sovjetska okupacijska zona (bez Berlina) 1946.	5,5%	81,6%	12,2%
DDR 1964.	31,9%	59,4%	8,1%
DDR 1990.	67,0%	26,0%	6,0%

Slika 2: *Usporedba stanja vjeroispovijesti u Zapadnoj i Istočnoj Njemačkoj prema starosnoj dobi (izvještaj iz 1994)*

Zapad 1993.	ukupno	dob 18-34	dob 35-54	dob od 55	Istok 1993.	ukupno	dob 18-34	dob 35-54	dob od 55
bez	13%	14%	19%	8%	bez	70%	82%	72%	56%
evangelici	45%	42%	41%	52%	evangelici	25%	15%	22%	37%
katolici	40%	42%	39%	38%	katolici	4%	2%	5%	5%

Slika 3: *Socio-religiozni poredak izabranih europskih zemalja (Zulehner – Denz 1993)*

1. Poljska	7. Kanada	14. Velika Britanija	21. Letonija
2. Irska	8. Island	15. Belgija	22. Danska
3. Sjeverna Irska	9. Austrija	16. Slovenija	23. Francuska
4. Sjedinjene Američke Države	10. Španjolska	17. Nizozemska	24. Estonija
5. Italija	11. Slovačka	18. Finska	25. Nekadašnja DDR
6. Portugal	12. Mađarska	19. Zapadna Njemačka	26. Švedska
	13. Litva	20. Nizozemska	27. Češka Republika